

«ÇO QUE ARA S'ÉS DESCUBERT EN LA PROVÍNCIA DE TOSCANA»

Un passatge del *Raonament d'Avinyó* difícil d'interpretar era aquell en què mestre Arnau de Vilanova, impugnant els «falsaris» mendicants — aleshores, per a ell, tant ho eren els dominicans «bicolores» com els franciscans de la comunitat —, els retreu

«que caen en error d'eretgia, en ço car sembren de feyt e de paraula ço qui és contra l'Evangeli».

Per a provar-ho reconta :

«Mas pus manifest és per ço que ara s'és descubert en la província de Toscana, la qual cosa no pot hom palliar ni escondir. Car .ii. cardenals caberen en la inquisició, e foren trobats més de .cc.xl. qui, entre si e ab les fembres de lur estament e d'altres, preycaven que ara és temps en què deu regnar esperit de libertat, ço és, de fer tot ço que'll cor desiyará, car tot serà plaer de Déus ; axí que si yo vuyll ociure lo papa o'l rey, o aontar sa muller e sa fiylla, de tot faré plaer a Déus. E d'aquestes crides n'i avia alguns qui eren entre ells grans e notables lectors. La qual error és de mayor eretgia que ésser pusca, car no tan solament negue la veritat catòlica, mas, encara més, raó natural e tot bé d'umanitat. En la qual error cert és que no foren cayguts si no fos la amor dels delits corporals e dels piaers d'aquest seccle.»¹

La innegable similitud d'algunes d'aquestes errors amb certes proposicions condemnades al concili de Viana com a característiques dels franciscans pseudo-espirituals seguidors de Peire Joan Olieu, resultava, pel que feia a mestre Arnau, realment desconcertant : ¿com podia impugnar els seus propis amics i aliats, la defensa dels quals havia ell pres com a seva en la cort papal d'Avinyó? D'altra banda, el pare Ehrle i molts altres historiadors de les heretgies medievals no feien cap distinció clara entre la

1. ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, Vol. I : *Escrits religiosos* (Barcelona 1947), 202-203 (ENC, A, LIII-LIV.)

secta del lliure esperit i la secta de l'«esperit de llibertat», de què parla Arnau de Vilanova. Per això em vaig atrevir a anotar, amb un cert dubte: «Ací Arnau, probablement amb plena consciència, retreu als frares menors enemics dels espirituals un esperit de falsa llibertat, que era precisament el propugnat per Peire Joan Olieu i que aviat seria condemnat en el concili de Viena».

Però mentre jo preparava, entre Mallorca i Barcelona, l'edició de les obres arnaldianes en català, sortia a Roma tot un volum del prestigiós medievalista franciscà pare Livarius Olier *De secta spiritus libertatis in Umbria saec. XIV disquisitio et documenta*,² obra importantíssima, no tan sols per a esbrinar aquell text obscur del *Raonament*, sinó per a escatir, en un cas concret, quina vàlua històrica tenen les afirmacions d'un home tan apassionat com el nostre Arnau.

Resumint ràpidament els fets, santa Clara de Montefalco, abadessa del monestir agustinian de Santa Croce a la mateixa ciutat umbra, devés el 1306 restà sobtada de les proposicions insidioses del menoret de la comunitat franciscana fra Bentivegna da Gubbio, el qual li demanà un dia:

«Non credis tu Clara quod possit hoc esse, quod homo possit esse per totam noctem cum foemina, et cognoscere eam, et de mane missam celebrare?»

I encara:

«Quod credis tu placuisse plus Deo, an peccatum Magdalенаe, an virginitas s. Agnetis».³

La santa, que ja estava previnguda contra la secta dels disciplinants les relacions del quals amb fra Bentivegna, si no són provades, no són tampoc a excloure, l'impugnà amb braó. L'error no era nova en aquelles contradetes: un quietisme consemblant havia estat característic de la secta, ja suprimida, dels apòstols, de la qual provenia fra Bentivegna; i el 1304 hi havia també caigut fra Gioannuccio da Bevagna, confessor de santa Clara de Montefalco.

Quan aquesta, poc després de la seva disputa amb fra Bentivegna, fou escomesa novament amb semblants raons per altres dos menorets de la mateixa secta, fra Jacopo Capitone i fra Pietro Salamoni, ambdós de Montefalco, alarmada, deferí el fet a l'inquisidor de la Umbria, fra Andrea da Perugia, per mitjà del seu propi germà fra Francesco Damiani. La

2. En la col·lecció «Storia e letteratura», raccolta di studi e testi a cura di A. Schiaffini e G. De Luca, vol. 3 (Roma 1943). Vegeu-ne la meua nota *Entre Italia y España: Historia y Literatura*, RyF, CXXXIX (1949/1), 278-287.

3. *Ib.* 106, deposició de sor Tomasa, monja de Santa Croce de Montefalco, en el procés de canonització de santa Clara (1318-19).

circumstància de pertànyer aquests dos a la mateixa província umbra de sant Francesc que aquells herètics, prova que es tractava d'una veritable secta dintre la comunitat franciscana. Notem, doncs, com Arnau exagera en insinuar que tals errors grolleres eren generals entre els «falsaris» mendicants no espirituals.

En canvi, és del tot exacte de retreure com a característiques de l'«esperit de llibertat» les dues notes gairebe comunes a tot quietisme herètic: la passivitat impecable i, conseqüentment, la immoralitat carnal.⁴ El pare Oligier fa les llistes de proposicions herètiques atribuïdes a aquella secta per Ubertino da Casale, Álvaro Pelayo, fra Francesco Damiani, els inquisidors i d'altres encara, i en totes troba, d'una manera o d'una altra, les dues remarques arnaldianes, per bé que ell, més teòleg, evidentment, empri una fórmula més precisa i exacta: «Notandum est in nullo fonte de spiritu libertatis agente sermonem fieri de pantheismo vel de ioachimismo, sed omnes concorditer in quietismo, impeccabilitate et liberi arbitrii negatione insistere. Habebant utique haeretici hi Umbriae haec communia cum multis aliis haeresibus illius temporis, praesertim cum begardis, sed non propterea licet spiritus libertatis sequaces cum his confundere, quia begardi alia etiam capita doctrinae habebant».⁵

En aquests mots es precisa també que la secta de l'esperit de llibertat era diferent dels espirituals franciscans, tocats de joaquimisme, «qui suo modo pro puritate regulae s. Francisci pugnabant».⁶ Però no poden negar-se les afinitats d'aquests, almenys d'alguns, amb els fraticels i els begards, tot sovint d'un quietisme no massa allunyat dels sectaris de l'esperit de llibertat; ni les caigudes d'alguns espirituals, en temps immediatament posteriors, en les mateixes errors i en els mateixos vicis.⁷ En vida d'Arnau († 1311) això no consta encara, ço que explica a bastament la seva diatriba del *Raonament d'Avinyó* dessus copiada, tant més que sabem documentalment que els cinc franciscans de la província d'Umbria tarats d'aquell mal esperit — els quatre esmentats i fra Paolo da Borgo San Sepolcro — pertanyien certament a la comunitat i no pas a l'espiritualitat; i que en la gran disputa entre les dues branques franciscanes haguda a Avinyó del 1309 al 1312, coincidint amb el raonament llatí perdut de mestre Arnau, Ubertino da Casale retreia als superiors jeràrquics de l'orde una certa feblesa i connivència amb aquells sectaris.

Fins ací, doncs, Arnau ens apareix extremós i exagerat, però verídic.

4. Pel que fa a l'edat mitjana, cf. J. DE GUIBERT, *Documenta ecclesiastica christiana perfectionis studium spectantia* (Roma 1931), 115-61.

5. *De secta spiritus libertatis*, 61.

6. *Ib.* 4.

7. *Ib.* 33.

Resten, tanmateix, a escatir quatre afirmacions dubtoses sobre l'àrea geogràfica de la secta, sobre la personalitat dels inquisidors i sobre el nombre d'aquells heretges i llur categoria.

La frase «en la província de Toscana», tractant-se d'un català i no pas d'un italià, podria interpretar-se en un sentit ampli, com abraçant també la Umbria: la incorrecció geogràfica no seria massa gran per a un estranger. Ara es fa més difícil d'excloure la hipòtesi que Arnau es referís també a la Toscana pròpiament dita, tant més que la presència de tals herètics hi és ben provada històricament pocs anys després. D'altra banda, la tendència ultrancera del pare Oliger a reduir la geografia de la secta li ha estat ja retreta per seriosos especialistes de l'espiritualitat medieval,⁸ els quals podrien trobar en el text arnaldià una comprovació que ja els anys 1309-1310 hom encabia sota aquell nom de «secta de l'esperit de llibertat» d'altres cenacles quietistes fora de la Umbria estricta.

L'exactitud d'Arnau és d'una precisió summa en dir que «II. cardenals caberen en la inquisició». Quan l'inquisidor d'Umbria fra Andrea da Perugia, advertit pel germà mateix de sor Clara de Montefalco, respongué que no podia fer res contra les argúcies i subtilitats de fra Bentivegna, la santa delatà el cas, per mitjà de Bernardo de Pisauris, al cardenal Napoleó Orsini,⁹ el 1307 legat a Arezzo, on el seguia Angelo Clarenò: aquest devia ésser sens dubte el qui informava de tots aqueixos fets mestre Arnau quan ben prest es trobaren ambdós a Avinyó. Conseqüència de l'actuació dels espirituals a la cort papal fou la butlla amb què Climent V nomenava Rainer, bisbe de Cremona, inquisidor apostòlic de la vall espoletana contra l'esperit de llibertat.¹⁰ De més a més, textos coetanis¹¹ ens adveren que santa Clara també acusà els herètics al cardenal Jacopo Colonna, amic d'Arnau com és ben sabut; i, per bé que ignorem quina fou la participació d'aquest altre purpurat en el present afer, la frase arnaldiana resta del tot verídica.

Més dificultat presenten els dos punts següents. El reformista català assegura que

«foren trobats més de .CC.XL, qui, entre si e amb les fembres de lur estament e d'altres, preÿcaven que ara és temps en què deu regnar esperit de llibertat».

8. Vegeu la recensió del llibre de L. Oliger per ROMANA GUARNIERI a *RStChI*, I (Roma 1947), 99-102; i una altra recensió de la mateixa autora sobre l'obra de MASSIMO PETROCCHI, *Il quietismo italiano del seicento*, «Storia e letteratura», XX (Roma 1948), a la mateixa revista, III (1949), 95-119. — Cf. OLIGER, *op. cit.*, 80-5, 147-9. La solució que Arnau es referís només a la condemnaió de Bentivegna feta realment a Florència (pàg. 26) no sembla prou coherent amb el text català ni amb el text llatí de la nota 14, *infra*.

9. *De secta spiritus libertatis*, 108, 118.

10. *Ib.* 133-42.

11. *Ib.* 77.

En el llenguatge arnaldià, estament vol dir orde religiós; per tant, no val a suposar, com fa el pare Oligier dubitativament,¹² que «concludere oportet numerum saecularium et forsitan aliorum religiosorum vel religiosarum hac haeresi implicatorum sat magnum fuisse». Per al crític franciscà, si no s'admet aquesta solució s'ha de dir que Arnau exagera. Una tal hipòtesi no ha d'ésser exclosa a priori, coneixent el caràcter, el dir i el fer del metge visionari; però, admetent la possibilitat que ell no es limiti a la Umbria estrictament i que englobi sota el nom d'esperit de llibertat tot el quietisme, hom no pot tampoc excloure apriorísticament que els religiosos i religioses de la Itàlia central més o menys tacats d'una tal heretgia passessin de dos-cents quaranta, per bé que els textos aplegats només ens en donin cinc noms — tots els quals són de membres de la comunitat i pertanyents a la província umbra de sant Francesc —, i que els mateixos superiors franciscans asseguressin a Avinyó que n'havien punts set ben rigorosament.¹³

Una consemblant solució cal donar a la qüestió de la categoria intel·lectual i religiosa de tals herètics. Segons Arnau, «d'aquestes crides n'hi havia alguns qui eren entre ells grans e notables lectors». Si, com anota el pare Oligier, «ex testimoniis... non apparet inter asseclas spiritus libertatis fuisse lectores famosos, sed tantum duos praedicatores»,¹⁴ és a saber, fra Bentivegna da Gubbio i fra Jacopo Capitone, es dedueix igualment o que Arnau exagera, o que es refereix també a d'altres contrades i a d'altres sectes propugnadores d'errors semblants, sobretot de les dues que ell específicament remarca: impecabilitat i immoralitat carnal.

Exactament, doncs, escriu el medievalista franciscà que amb una tan preciosa erudició ha il·luminat l'obscur passatge arnaldià: «Longe... abest ut Arnaldus de Villanova errorem spiritus libertatis fratribus zelantibus seu spiritualibus attribuat, ut potius aberrationem illam consideret quasi sequelam apostasiae a paupertate franciscana et ut iustam punctionem».¹⁵

12. *Ib.* 36. Que també hi havia seglars en la susdita secta consta clarament per Alvaro Pelayo, *ib.* 132, testimoni de l'any 1332; però Arnau tant en el *Raonament* com en la *Interpretatio* (*infra*, n. 14) parla estrictament de religiosos i religioses.

13. *Ib.* 129.

14. *Ib.* 77-8. Tocant a les notes de la secta, de què torno a parlar immediatament en el text, remarquem que per a mestre Arnau la principal era la sensualitat lasciva, única que ell esmenta en la *Interpretatio... de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi... et Frederici tertii...*: «Rursum dicebatur quod eorum apostasia proruperat in tam libidinosam insaniam, quod in aliquibus provinciis multi ex eis docmatizabant spiritum libertatis in collegiis utriusque sexus, et eorum lectores alicubi asserebant quod in naturali commercio carnis nunquam peccatum committebatur, nec in tactibus impudicis»: ap. MENÉNDEZ PELAYO, *Heterodoxos* (Madrid-Santander 1948) 248 («Obras completas», XLII.)

15. OLIGIER, *op. cit.*, 33-4.

Però, en canvi, quan diu simplement que «assertiones theologi laici Arnaldi de Villanova, qui de aliquibus provinciis infectis hoc errore loquitur et numerum sat maiorem condemnatorum suggerit, falsae sunt vel ad minus exaggeratae»,¹⁶ sense excloure del tot l'exageració d'Arnau en augmentar-ne el nombre, hom pot demanar-se si no hi ha hagut també exageració en reduir-ne l'àrea geogràfica.¹⁷

MIQUEL BATLLORI

Institutum Historicum Societatis Iesu, Roma.

16. *Ib.* 36.

17. Sobre el pare L. Oligier, mort el 30 gener del present any 1951, vegeu-ne el *curriculum vitae* i la principal bibliografia a «L'Osservatore Romano» de l'endemà 31 gener (núm. 27570), i a «Antonianum», XXVI (Roma 1951), 210-214.